

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی ، گروه تاریخ و باستان شناسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش : تاریخ اسلام

عنوان:

بررسی اندیشه مشروعیت حکومت

در سیره امیرالمؤمنین علی (ع)

استاد راهنما :

دکتر ستار عودی

استاد مشاور :

دکتر محمد سپهری

پژوهشگر :

مهدی دژن

تابستان ۱۳۹۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مجلس شورای اسلامی

به نام خدا

مشور اخلاق پژوهش

یادگیری از خداوند سبحان و اعتقاد به این که عالم محضر خداست و باره نظر بر اعمال انسان در سطور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه ایست جایگاه دانشگاه و اعتدای فرهنگ و تمدن بشری، دانشمندان و اصحاب هدایت علمی و اخلاقی و نگاه آرزو اسلامی منتهی گردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی به نظر قرار داده و از آن تخطی نکنیم:

- ۱- اصل برائت: التزام به برائت جویی از هرگونه رفتار غیر اخلاقی و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به سبب های غیر علمی می آلودند.
- ۲- اصل رعایت انصاف و انصاف: تمهید به اجتناب از هرگونه جانب داری غیر علمی و مخالفت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.
- ۳- اصل ترویج: تمهید به رواج دانش و ابداع نتایج تحقیقات و انتقال آن به همکاران علمی و دانشمندان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۴- اصل احترام: تمهید به رعایت حریم و حرمت و انجام تحقیقات و رعایت جانب تقدیر و نوازداری از هرگونه حرمت شکنی.
- ۵- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پژوهشگران (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.
- ۶- اصل رازداری: تمهید به سیاست از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد سازمان، دانشمندان و کشورهای مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن در دوری از هرگونه پندار سازی حقیقت.
- ۸- اصل انبساط پذیری و صمیمی: تمهید به رعایت کامل حقوق علمی و صمیمی و نگاه دوگانه همکاران پژوهش.
- ۹- اصل منع علمی: تمهید به رعایت مصلح علمی و در نظر داشتن همه شرود و تفسیر کشور در کلیه مراحل پژوهش.

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی ، گروه تاریخ و باستان شناسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش : تاریخ اسلام

عنوان:

بررسی اندیشه مشروعیت حکومت

در سیره امیرالمؤمنین علی (ع)

استاد راهنما :

دکتر ستار عودی

استاد مشاور :

دکتر محمد سپهری

پژوهشگر :

مهدی دژن

تابستان ۱۳۹۱

هدیه به محضر مقدس حضرت زهرا علیها السلام

شاید به نظر عنایت بکنزند تا وسیله آموزش نویسنده و والدینش قرار گیرد.

قدروانی و پاس

استاد بزرگوار جناب آقای دکتر ستار عجمی

استاد کرامتدین جناب آقای دکتر محمد سیری

استاد دانشمند جناب آقای دکتر عبد... ناصری طاهری

مدیران محترم گروه تاریخ و باستان شناسی:

جناب آقای دکتر فیاض زاهد و سرکار خانم دکتر مهرناز بهروزی

خداوند بر توفیقاتشان بیفزاید.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

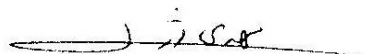
اینجانب مهدی دژن دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۸۰۸۳۷۶۱۰۰۰ در رشته تاریخ اسلام که در تاریخ ۹۱/۰۴/۱۷ از پایان نامه خود تحت عنوان " بررسی اندیشه مشروعیت حکومت در سیره امیر المومنین علی (ع) با کسب نمره ۱۷ و درجه بسیار خوب دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

- ۱- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده ام، مطابق رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
- ۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
- ۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
- ۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: مهدی دژن

تاریخ و امضاء

۱۳۹۱، ۶، ۶

بسمه تعالی

در تاریخ ۱۷ / ۴ / ۱۳۹۱

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای مهدی دژن از پایان نامه خود دفاع نموده و
با نمره ۱۷ به حروف هفده — و با درجه بسیار مرتب مورد تصویب
قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول
	کلیات
۱ - ۱۹	۱ - ۱ بیان مسأله تحقیق
۲	۲ - ۱ اهداف انتخاب موضوع
۶	۳ - ۱ اهمیت موضوع
۸	۴ - ۱ انگیزه انتخاب
۹	۵ - ۱ سؤال اصلی
۹	۶ - ۱ طرح فرضیه
۱۰	۷ - ۱ مفاهیم کلیدی
۱۰	۸ - ۱ بیان رابطه بین متغیرها
۱۱	۹ - ۱ روش تحقیق
۱۵	۱۰ - ۱ معرفی مهم ترین منابع
۱۷	
	فصل دوم
	تحول مبانی حکومت پا به پای وحی
۲۰ - ۴۳	
۲۱	۱ - ۲ مقدمه
۲۵	۲ - ۲ اسلام و دگرگونی ارزش ها
۲۶	۳ - ۲ دین و حکومت
۲۷	۴ - ۲ قرآن و تاریخ اسلام
۲۸	۵ - ۲ سال سوم بعثت و مسئله جانشینی

۲۹	۲ - ۶ قرآن و آموزه های رهبری
۳۲	۲ - ۷ پا به پای وحی
۳۶	۲ - ۸ دو نکته از سالهای نخست بعثت
۴۰	۲ - ۹ یوم الإنذار
۴۲	۲ - ۱۰ اسلام و ادبیات سیاسی

فصل سوم

۴۴ - ۶۵ مشروعیت یا حاکمیت حق

۴۵	۳ - ۱ مقدمه
۴۸	۳ - ۲ مبانی مشروعیت حکومت در نظام سیاسی اسلام
۴۸	۳ - ۲ - ۱ در امام مسلمین
۵۱	۳ - ۲ - ۲ خلافت از رسول <small>صلی الله علیه و آله</small>
۵۷	۳ - ۲ - ۲ - ۱ مشروعیت آرای شورا
۶۰	۳ - ۲ - ۲ - ۲ مشروعیت در نص
۶۴	۳ - ۲ - ۳ قانون

فصل چهارم

۶۶ - ۸۵ میزان حق

۶۷	۴ - ۱ مقدمه
۶۸	۴ - ۲ خلافت عثمان
۷۰	۴ - ۲ - ۱ علائم سلبی امام
۷۱	۴ - ۲ - ۲ از دلایل نقلی بر نصب علی <small>علیه السلام</small>
۷۸	۴ - ۳ خلافت علی <small>علیه السلام</small>

۸۰	۴ - ۴ عدالت ؛ ابزار سیاست
۸۱	۴ - ۴ - ۱ عدالت و مصلحت
۸۳	۴ - ۵ خلافت در اندیشه سیاسی علی <small>علیه السلام</small>

فصل پنجم

۸۶ - ۸۹	حکومت و مشروعیت در اسلام
۸۷	۵ - ۱ مقدمه
۸۷	۵ - ۲ مشروعیت و اندیشه سیاسی
۹۱ - ۹۷	پیوست ها
۹۸ - ۱۰۰	فهرست منابع
۱۰۱	چکیده انگلیسی

چکیده :

مشروعیت در مفهوم عام ، نزدیک ترین مبانی حکومت در بحث از فلسفه سیاست است . به عبارتی آن چه در فلسفه سیاسی ، متکفل توضیح و توجیه بالاترین نوع از نابرابری اجتماعی است « مشروعیت حکومت » نام گرفته است .

پژوهش حاضر مشروعیت نظام سیاسی در اسلام را با رویکردی تاریخی در سال های نخستین بعثت و در جریان خلافت اولیه متمرکز بر سیره امیر مؤمنان علی علیه السلام مورد مطالعه قرار می دهد . نگارنده « تحول در مبانی حکومت و ارزش های نظام سیاسی » را با تفسیری تدبری در قران مبتنی بر جریان وحی به تصویر می کشد و از رهگذر آن ؛ پیشینه تاریخی « حکومت و مشروعیت » را به سال های نخستین بعثت رسانده ، بازتابی تازه از سیر تحولات سیاسی تاریخ اسلام به دست می دهد. در ادامه خلافت اسلامی را به بوته نقد و بررسی در آورده ، مشروعیت خلفای ثلاث را نه تنها به ابطال تئوری استخلاف ؛ که به محک ارزش های پذیرفته شده منتسب به حاکم مسلمان مورد تردید قرار می دهد ، در نهایت از سیاست علی علیه السلام در بحران های داخلی خلافت اسلامی نمونه ای شاهد بر اخلاق سیاسی مورد استناد قرار می دهد : آری « هدف وسیله را توجیه نمی کند. »

کلمات کلیدی :

حاکم مشروع ، امام ، خلیفه ، نظام سیاسی اسلام

فصل اول

کلیات

۱-۱ بیان مسأله تحقیق

تشکیل اجتماع از بنیادی ترین دستاوردهای اولیه تمدن بشری بوده است . در موازات حرکت تکاملی انسان اولیه ، به تدریج ضرورت تجلی و توسعه نهادی قدرت محور به منظور کنترل و تضمین منافع فردی و گروهی احساس می شد . نخستین دولت شهر های باستانی متمرکز در بین النهرین ، مؤید پذیرش اندیشه ضرورت حکومت و طرد گرایش های مطلق آزادی خواهانه بوده است .

علی رغم گذر بیش از یک هزاره از تشکیل حکومت های متحد و یکپارچه در ایران ، یونان و روم باستان لیکن حوزه جغرافیایی عربستان به دلایل متعدد تا ظهور اسلام از پذیرش اندیشه قانون و حکومت مرکزی سر باز می زد.

بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ، سرآغاز فصلی نوین در حیات سیاسی - اجتماعی اعراب شبه جزیره به شمار می رود . مسایلی نظیر قسط و عدل ، امر به معروف و نهی از منکر ، قصاص ، جهاد و اطاعت در قران کریم ، معطوف به استقرار حاکمیت دینی (حکومت دین) بود و حکومت اسلامی در مدینه نخستین تجربه از وحدت نظام مذهبی ، قدرت سیاسی و مشارکت مدنی .

- تباین ذاتی دین و سیاست در جامعه پیامبر صلی الله علیه و آله ، پیش از « مفهوم الهی حکومت اسلامی » ،

برگرفته از نخستین پیمان نامه های گروه اصحاب با پیامبر بر مبنای ارزش های دینی بود .^۱

۱. بیعت عقبه و پیمان نامه عمومی مدینه

رحلت پیامبر ﷺ ، یگانه مرجع تصمیم گیری و سیاست گذاری ، حادثه ای بزرگ بود که ارکان حکومت اسلامی را به لرزه در آورد .

اختلاف در امامت و رهبری ، هر چه که بود ، در هر حال بیعت سقیفه اتفاق افتاد . در این مورد سخن از عداوت ، جهل ، عصیان و نافرمانی امر خدا و رسول ﷺ طرح گردیده است .

- به نظر می رسد حکومت یکی از مبانی مشروعیت خود را از دست می داد به گونه ای که سیر تحولات ، به حذف رهبری دینی (امام) از حاکمیت اسلامی منتهی شد .

مسأله مشروعیت و نظریه های سیاسی - حقوقی آن ، تنها ریشه در ضرورت تاریخی نداشت تا از رهگذر حوادث ، نظریه پردازی صورت گیرد ، بلکه ضمن دارا بودن « ماهیت ضرورتا تاریخی » ؛ دارای جوهره اصیل دینی (امامت) بوده ، در طول تاریخ به جهت روشن شدن موضوع ، محتاج تفریع گردیده است .

- در نهایت (در کمتر از نیم قرن) استحاله ای در مبانی حکومت و ارزش های نظام سیاسی روی داد ، حکومت از امری قدسی به بازیچه دستان قبایل نیرومند تبدیل گردید .
پس از منافقان اصحاب ، نوبت به بزرگان کفار رسید تا در لباس مشروعیت دینی بر گردن مردم سوار شوند !

با گذشت بیش از چهارده قرن از بعثت پیامبر اکرم ﷺ ، مسأله « مشروعیت حکومت در اسلام » ، هنوز هم مورد توجه متفکران مسلمان بوده ، اتفاق نظری در این مورد حاصل نشده است .
به درستی روشن نیست این مسأله در حوزه علوم انسانی است یا ماهیتی الهی دارد ،
اگر از علوم انسانی است آیا موضوعی حقوقی است یا سیاسی ؟
در نهایت « تعریفی روشن » از مفهوم « مشروعیت » ارائه نگردیده ، حتی در ترجمه واژه ، معادل های لغوی آن در فارسی ، عربی یا انگلیسی نیز ابهام وجود دارد !

برای تبیین یک پدیده در تفکر اسلامی به منابع ذیل استناد می شود :

الف) نقل که شامل قرآن و سنت است .

ب) عقل که منظور ، همان مستقلاتِ عقلیه است .

عام ترین موضوع (مثال) از این دست ، حُسن عدل و قُبْح ظلم است .

« در اینجا عقل با رأی و قیاس متفاوت است و مراد از حجیت عقل ، حکم قطعی عقل است و نشانه

قطعی بودن حکم این که همه عقلا در آن مشترک باشند . (جاوید ، ۱۳۸۸ ، ۱۲) »

امیرالمؤمنین علی علیه السلام ، اهل رأی را سرزنش نموده ، در خطبه ۱۸ نهج البلاغه می فرمایند :

« هنگامی که در حکمی از احکام قضیه ای برای یکی از قضات مطرح می شود با رأی خود در آن

قضیه حکم می کند ، سپس عین همان قضیه به قاضی دیگری روی می آورد آن قاضی بر خلاف

حکم شخص اولی قضاوت می نماید آنگاه ایشان با حکم های خلاف یکدیگر نزد آن رهبر که آنان را

به قضاوت نصب کرده جمع می شوند. (و از او تصدیق می خواهند) و او همه آراء آنان را تصویب

می کند. در صورتی که خدای آنان یکی است ، پیامبر آنان یکی و کتابشان یکی است ...

و خداوند سبحان می فرماید « هیچ چیزی را در قرآن فرو گذار نکرده ایم »

و « در قرآن برای همه چیز بیانی است » و خدا متذکر شده « در این کتاب اختلاف وجود ندارد »

(اسباب اختلاف ، حکم به رأی (بدون مأخذ) و از روی قیاس است)

.... و تاریکی ها بدون استمداد از آن مرتفع نخواهد شد. »

در اندیشه اسلامی اگر عقل و نقل حکمی صادر نمایند با هم معارض نخواهد بود که :

« کل ما حکم به العقل حکم به الشرع و کل ما حکم به الشرع حکم به العقل »

مشروعیت اگرچه از ریشه لغوی « شرع » گرفته شده ، با واژه های مشروع و مشروعه ، هم ریشه

باشد ؛ لیکن اختصاص به پیروان دین و شریعت نداشته ، یک اصطلاح در فلسفه سیاست به شمار

می رود .

کامیابی یا شکست ایدئولوژی‌ها و مکاتب علمی - فلسفی بشر در حوزه حکومت و مشروعیت ، در ماهیت نظری یا تجربه تاریخی ، بر گرفته از ماهیت نسبی (و نه مطلق) علم بشری است ، پس تعهدی بر این نیست که واقعیت علمی ، عین حقیقت دینی قلمداد شود .
طبعا گوهر دین دارای ملاک های ثابتی است که در قالب زمان متحول نمی گردد و در عین حال با حرکت زمان در حرکت است و با متغیرات توسعه دانش ؛ موافق .

در همین آغاز باید پذیرفت که پرداختن به مساله ای و کشف وجاهت دینی آن و استناد به آیات قرآن برای صحنه نهادن به قرائت خاصی از دین ، محدود و محصور در دین داری محققین (ایدئولوژی مذهبی آنان) نبوده ، پژوهشگران بنا به ضرورت های تحقیقی و مطالعاتی ، بررسی موضع ادیان الهی و متون مقدس و اندیشه بزرگان مذهبی را در دستور کار قرار می دهند .

۱-۲ اهداف انتخاب موضوع

شناخت، تبیین و تحلیل جریان های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و به ویژه جریان شناسی فکری، از ضروریات انکار ناپذیر در یک پژوهش تاریخی است.

اگرچه تقسیم بندی های قابل ملاحظه ای از نحله های فکری و در حوزه اندیشه های سیاسی در اسلام طرح گردیده، لیکن:

- به نظر می رسد تا زمانی که در گزارش های تاریخی؛

« تحلیل مبانی اندیشه سیاسی جریان های تاثیر گذار در جغرافیای اسلامی »،

به غنای لازم نرسد؛

ماهیت ارزشی تحولات سیاسی صدر اسلام، در حالی که از ابهام بوده، در نهایت ارائه چهار چوب هایی که دسته بندی منظم، روشن و قابل درکی از (سیر) اندیشه های سیاسی در اسلام به دست دهد امکان پذیر نخواهد بود.

در این پژوهش نیز « تحلیل مبانی مشروعیت حکومت در اندیشه سیاسی شیعه »

با رهیافتی در سیره امیرالمؤمنین علی علیه السلام مورد نظر بوده،

تا بازتابی تازه از سیر تحولات سیاسی تاریخ اسلام به دست دهد.

- هنوز بخش مهمی از میراث مکتوب، مورد پژوهش واقع نشده، چایی از آنها صورت نگرفته و

نظریه های سیاسی متفکران مسلمان در آزمایشگاه تاریخ به بوته نقد و تحلیل در نیامده است؛

« بافت اثری فراموش شده یا مورد توجه قرار نگرفته، ممکن است در شناسایی اندیشه

یک متفکر، تغییراتی ایجاد کند و بالطبع در تقسیم بندی های کلی از اندیشه سیاسی نیز

موثر واقع شود. پس هر گونه تقسیم بندی و نگاه قابل وثوق در حوزه مطالعات اندیشه سیاسی در

تاریخ اسلام، نیازمند انبوهی از مطالعات موردی است. (قادری، ۱۳۸۸، ۲)»

متأسفانه باید گفت « قران » ، کتاب وحی ، نخستین و بلکه یگانه منبع و مأخذ فکری - عقیدتی مسلمانان در قرن اول^۱ در پژوهش های تاریخ صدر اسلام مورد غفلت واقع شده یا به شکل کلی نقش آن نادیده گرفته شده است .

برای نمونه بررسی تطبیقی سال های نخستین بعثت ، بلکه بیست و سه سال رسالت پیامبر ﷺ و ترتیب تاریخی (زمانی) نزول وحی به غیر از اندک مواردی میسر نیست !

« و قال الرسولُ يا رب إن قومي إتخذوا هذا القرآن مهجورا » (الفرقان / ۳۰)

نگارنده بر آن است « تحول مبانی حکومت » در نظام سیاسی اسلام را با رویکردی تفسیری در قرآن مبتنی بر جریان وحی به تصویر کشد . و از رهگذر آن پیشینه تاریخی « حکومت و مشروعیت » در اسلام را منطبق بر سال های رسالت ، بر سال های نخستین بعثت تطبیق دهد .

۱. فیما کتاب الله حسبنا !